

Джерела та література

1. Грипич С. Н. «Крізь призму часу» (зібрання рідкісних і цінних видань у фондах наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету) / С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника : історія і сучасність : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф. Львів, 28-30 жовт. 2010р. / відп. ред. М. М. Романюк ; НАН України, Львівська нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Л., 2010. – С. 164–167.
2. Грипич С. Н. Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету в історичному аспекті / С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк // Актуальні питання культурології : альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ : [зб. наук. пр.] / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівн. обл. держ. амін., Рівн. Обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Каф. культурології ; [редкол.: В. Г. Виткалов, Ю. Л. Афанасьєв, А. Г. Баканурський та ін.]. – Рівне : Вид. О. Зень, 2010. – Вип. 9. – С. 58–62.
3. Рівненський державний гуманітарний університет : історія та розвиток (1940-2010pp.) / за ред. Р. М. Постолюк. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 316 с.
4. Рівненський державний гуманітарний університет : витоки, становлення, сьогодення / [упоряд. М. Шумелянко-Тайгурський]. – Рівне : Вид. О. Зень, 2012. – 444с.
5. Ровенський державний педагогічний інститут (1940-1965) / М-во освіти УРСР ; [упоряд. : П. В. Йова, П. Я. Лещенко]. – Л. : Каменярь, 1966. – 172 с.

УДК 94(437)»1968»

С. Баханова

«ПРАЗЬКА ВЕСНА» В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті на основі аналізу російських та українських шкільних підручників з новітньої історії кінця ХХ – початку ХХІ ст. визначаються особливості висвітлення чехословацьких подій 1968 р. та їх інтерпретації окремими авторами, а також еволюція поглядів на ці події протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: криза, «празька весна», «соціалізм з людським обличчям», А.Дубчек, підручник з новітньої історії.

Баханова С. «Пражская весна» в школьных учебниках новейшей истории конца ХХ – начала ХХІ вв.

В статье на основе анализа российских и украинских школьных учебников новейшей истории конца ХХ – начала ХХІ вв. определяются особенности освещения чехословацких событий 1968 г., их интерпретации отдельными авторами учебных книг, прослеживается эволюция взглядов на эти события.

Ключевые слова: кризис, «социализм с человеческим лицом», «пражская весна», А.Дубчек, учебник по новейшей истории.

Bakhanova S. «Prague Spring» in school textbooks recent history of the end of XX - beginning of XXI century.

On the basis of analysis of the Russian and Ukrainian textbooks recent history of the late XX - early XXI centuries. determined by the particular lighting events in Czechoslovakia in 1968, their interpretation of individual authors of textbooks, traces the evolution of views on these events.

Keywords: crisis, «socialism with a human face.» «Prague Spring», A.Dubchek, textbook of history.

Реалії сучасної України як посттоталітарної країни, яка обрала шлях демократичних перетворень, вимагають урахування попереднього досвіду трансформації тоталітарних країн, яскравою спробою якого є «празька весна». З іншого боку, розвиток сучасної історіографічної науки характеризується не лише розширенням кола тем досліджень, а й залученням нових історіографічних джерел, зокрема шкільних підручників. Оскільки невід'ємною вимогою до сучасного підручника з історії є його науковість – зорієнтованість змісту на найновіші досягнення історичної науки, внесення у навчальний предмет нових наукових фактів і сучасних інтерпретацій, то серйозні зміни, що відбулися упродовж останніх двох десятиліть у змісті шкільних програм і підручників з новітньої історії, висувають потребу у здійсненні його аналізу з метою з'ясування відображення у них основних тенденцій сучасної історіографії.

Проблема висвітлення подій новітньої східноєвропейської історії в сучасних шкільних підручниках знайшла своє відображення у роботах, присвячених шкільному підручнику як специфічному історіографічному джерелу (в російській історіографії Т. Володіна, О. Орловський, Н.Поваляєва, О. Крючкова, О. Фукс, М. Шабельников, в українській – І. Гирич, Я. Грицак, Г. Касьянов, Л. Зашкільняк, О. Удод, Н. Яковенко та ін.); дидактичним аспектам подання історичного матеріалу у підручнику (К. Баханов, І. Гирич, Н. Гупан, В. Мисан, О. Пометун.); аналізу висвітлення окремих тем і ракурсів шкільних підручників (Н. Гончаренко, М. Кушнар'юв, М. Мудрий, В. Серета, Ю. Шаповал, Н. Яковенко та ін.); а також працях, де досліджувався вплив «празької весни» на українське суспільство (О. Бажан, В. Дмитрук, І. Десятинчук Д. Шпак).

Мета статті – простежити еволюцію в оцінках «празької весни» у шкільних підручниках кінця ХХ. – початку ХХІ ст.

Матеріал про празькі події 1968 р. потрапив до шкільних підручників з історії в СРСР у 70-х рр. ХХ ст. та ґрунтувався на оцінці грудневого пленуму ЦК КПЧ 1970 р. «Уроки кризового розвитку в Компартії Чехословаччини і суспільстві після XVI з'їзду КПЧ» та Матеріалів ХХІV з'їзду КПРС. Згідно з ними події 1968 р. тлумачилися як «криза», «виступ антисоціалістичних сил, що ховалися з а гаслами «чистої демократії» та «свободи взагалі», спираючись на підтримку ззовні («з боку імперіалізму»), «блок правих ревізіоністських та антисоціалістичних сил та їх представники у партійному керівництві здійснили «фронтальний наступ контрреволюції». Внутрішні сили були не в змозі мобілізуватися і дати йому відсіч та звернулися по допомогу до СРСР»; «країни Варшавського договору, керуючись «класовим» обов'язком, «відданістю соціалістичному інтернаціоналізму», «підключаючись про інтереси соціалістичних держав, долею миру, надали чехословацькому народові інтернаціональну допомогу у захисті соціалізму», за що «чехословацький народ вдячний КПРС, Радянському уряду та радянському народу» [10, с. 196, 197].

В цілому ці оцінки зберігалися у підручниках до кінця 80-х рр., хоча під впливом процесів «прискорення», «перебудови» і «гласності» в СРСР деякі реформаторські дії партійного керівництва КПЧ визнавалися виправданими. Проте різко засуджувалася критика соціалістичної системи: «Пленум ЦК КПЧ обрав у січні 1968 р. нове керівництво партією на чолі з А. Дубчеком і прийняв рішення про усування недоліків, встановлення повної рівності чехів і словаків, зміцнення єдності з СРСР». «Програма дій», що була прийнята у квітні 1968 р. містила низку правильних положень. Однак нове керівництво КПЧ втратило контроль над розвитком подій. Праві сили перейшли від критики недоліків до критики соціалізму як системи, вимагали змін політичної структури [11, с. 67]. «Виникла загроза контрреволюційного перевороту. В цій ситуації 21 серпня 1968 р. війська держав учасниць Організації Варшавського договору – СРСР, Болгарії, Угорщини, НДР та Польщі вступили на територію Чехословаччини. Були вжиті заходи з відновлення керівної ролі КПЧ, зміцнення державних органів і громадських організацій. Партія очистила власні лави від опортуністів [11, с.67].

Під впливом «Оксамитової революції» 1989 р. відбувалася радикальна переоцінка подій «празької весни» як у самій Чехословаччині, так і в СРСР. Цьому значною мірою сприяло введення у науковий обіг засекречених матеріалів і поява можливості отримати свідчення безпосередніх учасників подій. Як наслідок, вже у перехідному підручнику початку 90-х рр. (автори В. Островський, В. Старцев, Б. Старков, Г. Смирнов) події 1968 р. у Чехословаччині тлумачаться не як криза, а «празька весна», спроба побудови соціалізму з людським обличчям. При цьому автори активно користуються політичною лексикою горбачовської доби «деформований соціалізм», «плюралізм», «соціалізм з людським обличчям», «сталінська модель» тощо: «У 1968 р. в Чехословаччині почався процес оновлення, відмови від деформованого соціалізму, який увібрав у себе всі риси сталінської моделі. Реформи почала частина керівництва компартії Чехословаччини на чолі А. Дубчеком під гаслом «побудова соціалізму з людським обличчям» [6, с.226]. Проте реформи не могли зреалізуватися внаслідок політики СРСР та його керівництва. У підручнику чітко підкреслено особисту відповідальність Л. Брежнєва за драматичний розвиток чехословацьких подій: «Брежнєв та його «соратники» прямо говорили, що провина чехословацького керівництва в тому, що вони проводять свою політику, не узгоджуючи її з Брежнєвим, без схвалення СРСР», «Брежнєв відверто сказав Дубчеку, що ніякої загрози війни немає, і ніхто за Чехословаччину воювати не буде», «Брежнєв стверджував, що 18 серпня мав телефонну розмову з Президентом США Л.Джонсоном, і той запевнив його, що ялтинсько-потсдамські угоди щодо Чехословаччини, тобто те, що ця країна – зона впливу СРСР, залишаються незмінними» [6, с.226].

Автори наголошували, що саме Радянська Армія 21 серпня 1968 р. перейшла кордон ЧРСР, а решта країн лише її супроводжували. Сам факт вторгнення оцінювався як «агресивна акція проти

суверенної держави», наслідком якої стало «духовне віддалення від СРСР навіть тих країн, котрі здавна мали міцні зв'язки з Росією» [6, с.226].

Така концепція висвітлення подій «празької весни» не знайшла підтримки у авторів перших російських підручників з всесвітньої історії. Так, О. Кредер вбачав стрижневою лінією цих подій консолідацію чехословацького суспільства на демократичних, ненасильницьких засадах: «була оприлюднена програма дій КПЧ, в якій були визначені заходи із впровадження ринкової економіки і, що найважливіше, заходи демократизації суспільства», «на відміну від Угорщини 1956 р. в країні зберігалися громадянський мир і злагода», «масові виступи проти інтервенції, що відбувалися у виключно ненасильницьких формах, робили неможливим створення будь-якого маріонеткового уряду», «22 серпня відбулося засідання XIV з'їзду КПЧ під охороною робітників» [7, с.189, 140].

Уведення військ у Чехословаччину О. Кредер оцінює як інтервенцію, але не СРСР, а комуністичних країн Східної Європи: «В країнах Східної Європи вона сприяла похваленню настроїв оновлення, але майже всюди реакція керівництва компартії була хворобливою», «У червні представники п'яти компартій Східної Європи надіслали керівництву КПЧ лист, в якому події у Чехословаччині характеризуються як контрреволюція», «радянське керівництво за узгодженням з лідерами 5 країн Варшавського договору (крім Румунії) почали підготовку до інтервенції» [7, с.139].

Автор іншого підручника О. Шубін, активний учасник демократичних суспільних рухів 80-90-х рр. у Росії, зберігаючи традиційний виклад перебігу подій увів декілька нових сюжетних ліній, особливо актуальних для Росії 90-х рр.: 1) активізація суспільних рухів («У травні 1968 р. вся Чехословаччина була охоплена мітингами, їх скликали нові громадські організації, що виступали за демократичний соціалізм. Великої популярності набув «Маніфест 2000 слів» під яким підписалися відомі діячі культури» [12, с.207]); 2) змовницькі дії консерваторів, які врешті решт спровокували радянську окупацію («Дубчек дав невизначені зобов'язання. Це дозволило консерваторам у ЦК КПЧ переконати керівників КПРС у тому, що Дубчек їх обдурих» [12, с.208]); 3) нестійкість самих реформаторів («Під загрозою насильства першим з реформаторів похитнувся Густав Гусак, колишній політв'язень сталінських таборів» [5, с.209]). Введення військ Варшавського договору у Чехословаччину О. Шубін оцінює як окупацію, агресію і вбачає її «практичним втіленням доктрини Л. Брежнєва – жодна з країн не мала покинути «соціалістичного табору» [13, с.208].

В українських підручниках з історії чехословацькі події подаються однозначно як рух за реформи та радянська інтервенція, хоча суттєво різняться за ступенем докладності подання інформації й різкістю оцінок. Так, Ю. Бураков, Г. Кипаренко, С. Мовчан, Ю. Мороз подають «празьку весну» досить конспективно, підкреслюють негативну роль Москви, використовуючи войовничу лексику: «лідери СРСР і країн-сателітів», «вчинено шалений політичний тиск», «у Москві було прийнято ухвалу про здійснення проти Чехо-Словаччини збройної інтервенції», війська «увійши до Чехо-Словаччини й окупували її», «до влади прийшли відверті колабораціоністи, які були на послугах Москви», «проведення реакційної нормалізації» [2, с.154,155].

Я. Бердичевський, Т. Ладиченко, І. Щупак у перших виданнях свого посібника дуже докладно висвітлювали празькі події, називаючи впливові громадські об'єднання, прізвища реформаторів, усі зустрічі керівників компартій країн Східної Європи, чисельність окупаційних військ (124 тис. військових, 500 танків) тощо. Наведений комплекс матеріалів автори спрямовували на доведення кількох тез: 1) неоднозначність і складність прийняття рішення про введення військ («Москва тривалий час знаходилася на роздоріжжі між політичним і військовим методами розв'язання чеської кризи») [3, с.354]; 2) нелегітимність введення військ («жоден з конституційних органів не мав повноважень запрошувати окупаційні війська») [3, с.355].

У подальших виданнях посібника упорядники перейшли до конспективного викладу матеріалу за визначеною навчальною програмою схемою: програма реформаторів (ліквідація монополії КПЧ на владу, утвердження реальної багатопартійності та демократичних свобод, скорочення адміністративного апарату, введення самоврядування через трудові колективи, впровадження основ ринкової економіки; федеративний устрій держави, забезпечення рівності чехів і словаків у всіх сферах, багатостороннє співробітництво з усіма країнами світу) – реакція радянського керівництва – інтервенція. Проте в підручниках з'явилися факти, що підтверджували антикомуністичні настрої чехів та словаків (незадоволення залежністю від СРСР, заклики до виходу з Варшавського договору); засудження акту «інтернаціональної допомоги» з боку керівництва Китаю, Югославії, Румунії та комуністів Франції, Італії, Іспанії [1, с.220, 221].

Підручник інших запорізьких істориків (О. Давлетов, В. Космина, В. Мороко) дуже близький за логікою та добором фактів до попередньо аналізованої книги [4, 5].

О. Майборода висвітлював чехословацькі події дещо дипломатичніше, уникаючи різких оцінок. Історик підкреслює, що А. Дубчек був переконаним прихильником соціалізму, вважав цей лад перспективним, але не мирився із соціалізмом радянського зразка [9, с.125]. На відміну від авторів інших підручників, О. Майборода не пояснює празькі події падінням виробництва в країні, навпаки наголошує, що «незважаючи на певні труднощі, економіка Чехословаччини в 60-ті рр. була чи не в найліпшому стані серед країн соціалістичного табору. Країна вирізнялася добробутом населення. Здавалося, що саме тут має бути найбільшою відданістю комуністичному режиму, та зростання добробуту не примирило народ із втратою демократії». Він не приховує провідної ролі СРСР у придушенні «празької весни»: «У соціалістичних країнах за вказівкою Москви преса розпочала античехословацьку кампанію», «Була організована група відданих Кремлю чехословацьких комуністичних діячів, які звернулися до інших соціалістичних країн з заявою, ніби то Чехословаччина у небезпеці» [9, с. 126]. Автор рідко вживає терміни «агресія», «інтервенція», замінюючи їх словами «прийшли на допомогу братньому народу», «введені військові частини» тощо [9, с.126]. Чисельність військ О. Майборода визначає як 500 тис., на відміну від 124 тис. у підручниках О. Давлетова, Я. Бердичевського, Т. Ладиченко та ін. Особливістю авторського подання матеріалу полягає й у намаганні вписати події у міжнародний контекст: «Л.І.Брежнев виступив з поясненням, що мовляв, країни соціалістичної орієнтації мають обмежений суверенітет», а тому їх союзники можуть втручатися в їх внутрішні справи («доктрина Л.Бражнева»). О.Майборода підкреслює, що внаслідок своїх дій Радянський Союз опинився в моральній ізоляції на міжнародній арені та пояснює невтручання західних держав у ситуацію відсутністю «прохання з боку чехословацького керівництва та дискредитацією США через війну у В'єтнамі» [9, с.126].

У наступному виданні підручника О.Майборода увів у текст сюжет про масові протести чехів і словаків проти радянської інтервенції («У центрі Праги студент Ян Палах здійснив акт самоспалення. Його похорони перетворилися у гігантську маніфестацію», «законний уряд звернувся до ООН з проханням осудити радянську інтервенцію» [8, с.220].

Таким чином, у шкільних підручниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. у висвітленні чехословацьких подій відбулася значна еволюція в оцінках – від «кризи», викликаной діями ревізійністських та антисоціалістичних сил за підтримки світового імперіалізму, що була розв'язана завдяки братській допомозі СРСР та держав-учасниць Організації Варшавського договору (70 –80 рр.), визнання виправданості деяких політичних кроків партійного керівництва КПЧ (кінець 80-х рр.) до «Празької весни», спроби побудувати соціалізм з людським обличчям, що не могло реалізуватися через втручання радянського керівництва та інтервенцію радянських військ (від поч. 90-х рр.). У поданні подій «празької весни» у підручниках, починаючи від початку 90-х рр. склався традиційний набір сюжетів: незадоволення сталінськими методами управління, зміна керівництва ЦК КПЧ, програма дій (соціалізм з людським обличчям) – реакція радянського керівництва – спроби впливати на керівників КПЧ з боку КПРС – військова інтервенція, громадянський спротив окупації – міжнародна оцінка подій – політика нормалізації – втрата здобутків «празької весни». Разом з тим, спостерігаються особливості в інтерпретаціях подій окремими авторами: покладання провини за радянську інтервенцію особисто на Л. Брежнева та його найближче оточення (В. Островський), розподіл відповідальності між комуністичним партійним керівництвом країн Східної Європи (А. Кредер), наголошення на ролі консервативних сил у партійному керівництві КПЧ і нестійкість самих реформаторів (О. Шубін), різко войовнича оцінка дій СРСР (Ю. Бураков, Г. Кипаренко, С. Мовчан, Ю. Мороз), намагання довести нелегітимність дій радянського керівництва (Я. Бердичевський, Т. Ладиченко, І. Щупак), подання подій у міжнародному контексті (О. Майборода).

Джерела та література

1. Бердичевський Я.М. Всесвітня історія: Підручн. для 11 кл. загальносвіт. навч. закл. / Я.М.Бердичевський, Т.В. Ладиченко, І.Я.Щупак. – Запоріжжя: Прем'єр, 1998. – 416 с.
2. Бураков Ю.В. Всесвітня історія: Новітні часи (1945 – 1996): Підручн. для 11 кл. серед. шк. / Ю.В. Бураков, Г.М. Кипаренко, С.П.Мовчан, Ю.М.Мороз. – К.: Генеза, 1996. – 319 с.
3. Всесвітня історія. 1939 – 1997: Навч. посібн. для 11 кл. серед. загальносвіт. шк. / Авт.-уклад. Я.М. Бердичевський, Т.В. Ладиченко, І.Я. Щупак. – Запоріжжя: Прем'єр, 1998. – 416 с.
4. Давлетов О.Р. Всесвітня історія. 1945 – 1997 : Підручн. для 11 кл. загальносвіт. навч. закл. / О.Р. Давлетов, В.П. Космина, В.М. Мороко. – Запоріжжя: Просвіта, 1997. – 524 с.

5. Давлетов О.Р. Всесвітня історія. Новітній період. 1939 – 2000 : Навч. посіб. для 11 кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. / О.Р. Давлетов, В.П. Космина, В.М. Мороко. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 434 с.
6. История Отечества: Учебное пособие для 11 кл. ср.шк. / В.П.Островский, В.И.Старцев, Б.А.Старков, Г.М.Смирнов. – М.: Просвещение, 1992. – 287 с.
7. Кредер А.А. Новейшая история: эксперимент. учебн. Ч.2. / А.А.Кредер. – М.: ИНИ ЛТД, 1994. – 224 с.
8. Кучер В.І. Всесвітня історія. Новітній період (від початку Другої світової війни): Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.І.Кучер, О.М. Майборода. – К.: Генеза, 2005. – 416 с.
9. Майборода О.М. Новітня історія (період після Другої світової війни): Навч. посіб для 11 кл. загальноосвіт. шк. / Майборода О.М. – К.: Освіта, 1995. – 351 с.
10. Методическое пособие по новейшей истории. Пособие для учителя. Изд. 2 / Л.Н.Боголюбов, Е.А.Изралович, Н.В.Попов, И.П.Рахманова. – М.: Просвещение, 1978. – 392 с.
11. Новейшая история (1939 – 1988): Учебное пособие для 11 кл. ср.шк. / С.С.Волк, Л.Е.Кертман, Г.Е. Левин и др. / Под ред. В.К.Фураева. – М.: Просвещение, 1989. – 228 с.
12. Шубин А.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век: Учебн. для 9 кл. / А.В.Шубин. – М.: Дрофа: Изд.-образ. Центр «Веди-принт», 2000. – 320 с.
13. Шубин А.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век: Учебн. для 9 кл. / А.В.Шубин. – М.: Дрофа: Издат.-образ. Центр «Веди-принт», 2006. – 318 с.

УДК 006.02:930

Л. Пасічник

КНИГОЗНАВЧИЙ ТА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ ІЗ СТАНДАРТИЗАЦІЇ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті проаналізовані найбільш значні праці вітчизняних та російських фахівців різних сфер, в котрих знайшли відображення питання типологічної класифікації нормативних документів із стандартизації (НДС), розглядаються особливості їх структури та змісту, бібліографічного обліку, пошуку та комплектування фондів цих документів.

Ключові слова: *нормативні документи із стандартизації, типологічна класифікація нормативних документів із стандартизації, методичні аспекти роботи з нормативними документами із стандартизації, формування фондів нормативних документів із стандартизації, стандарти, технічні умови, кодекси усталеної практики, технічні регламенти.*

В статье проанализированы наиболее значительные работы отечественных и российских специалистов различных сфер, в которых нашли отражение вопросы типологической классификации нормативных документов по стандартизации, рассматриваются особенности их структуры и содержания, библиографического учета, поиска и комплектования фондов этих документов.

Ключевые слова: *нормативные документы по стандартизации, типологическая классификация нормативных документов по стандартизации, методические аспекты работы с нормативными документами по стандартизации, формирование фондов нормативных документов по стандартизации, стандарты, технические условия, кодексы установившейся практики, технические регламенты.*

The article analyzed the most significant works of local and Russian specialists in different areas in which reflected issues typological classification of normative standardization documents, the features of their structure and content, bibliographic records, search and acquisition of funds for these documents.

Key words: *normative standardization documents, typological classification of normative standardization documents, methodological aspects of the normative standardization documents, formation of funds normative standardization documents, standards, technical conditions, guidelines, technical regulations.*

У системі документальних джерел наукової інформації важливе і значне місце посідають нормативні документи із стандартизації (НДС). Історія виникнення цих документів своїм корінням сягає в глибоку давнину. Багатовікова історія системи стандартизації та документів цієї системи зумовлює постійне зацікавлення ними і обрання цих документів за об'єкт дослідження.